

культури керівника, а саме: поєднання особистісних якостей, професійних знань і вмінь управлінської та педагогічної діяльності, яка має вияв через стиль керівництва й стиль спілкування, виконання керівником управлінських функцій, а також через поведінку та вчинки у конкретних ситуаціях, як педагогічних так і управлінських.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 334 с.
2. Васильченко Л.В. Управлінська культура і компетентність керівника / Л.В. Васильченко. – Х. : Основа, 2007. – 176 с.
3. Королюк С. До проблеми розвитку управлінської культури сучасного директора школи / С. Королюк // Директор школи. – 2005. – № 13 (349). – С. 3–5.
4. Палеха Ю.І. Ключі до успіху, або організаційна та управлінська культури / Ю.І. Палеха. – К. : Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 2000. – 211 с.

ЛЕВЧЕНКО Я.Е.

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПІДСТАВИ АНАЛІЗУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Прискорення часу, небачене розширення інформаційного простору, неочікувані соціальні та економічні зміни, криза попередніх ціннісних орієнтацій – усе це викликає розгубленість різних поколінь: старшого, яке виховане у душі “соціалістичного способу життя”, та молодшого, яке почало своє духовно-моральне формування у нових об’єктивних умовах. У такій життєвій ситуації наука покликана забезпечити філософсько-теоретичне та соціологічне обґрунтування інновацій у сфері вищої педагогічної освіти України. У зв’язку з цим виникає необхідність визначення нових вимог до особистості майбутнього фахівця. На перший план висувається здатність особистості вчителя бути суб’єктом свого професійного розвитку, самостійно вирішувати соціально і професійно значущі проблеми в умовах дійсності, що швидко змінюється. Професійне становлення майбутнього вчителя у процесі його підготовки у вищій школі передбачає не тільки оволодіння певною сукупністю знань, умінь та навичок, а і його особистісне самовдосконалення, активізацію життєвої позиції, виховання у нього таких якостей, як комунікативність, тактовність, критичність, скромність.

Мета статті – визначити соціологічно-філософські підстави нового ставлення духовно-морального потенціалу особистості в сучасному суспільстві.

Гуманістичний підхід філософа М.О. Бердяєва до особистості підкреслює думку про те, що соціум є тільки однією з багатьох форм втілення потенціалу людини: “Не особистість є частиною суспільства, а суспільство – частиною особистості, одним з якісних змістів на шляху до її реалізації... Суспільство – не вся людина, а лише всі люди” [2]. Існують й інші форми: індивідуальне фізичне існування як розумної істоти, сім’я, праця, творчість, емоційні переживання, інтелектуальна праця. Людина лише однією зі “сторін” пов’язана з конкретним суспільством, а її індивідуальне життя тісно переплітається з індивідуальним життям інших людей. При цьому серед актуальних проблем, які виникають у зв’язку з новими для України екзистенціальними обставинами, можна виділити найбільш важливі, зокрема такі:

- самовизначення нової вільнодумної та творчої особистості як найвищої сутності людини;
- динаміка і логіка відносин особистості із суспільством та державою в контексті формування громадянського суспільства;

- еволюція та виникнення нових форм соціальної енергії людини;
- роль духовно-етичного фактора у сучасному житті.

Зрозуміло, такий підхід передбачає розгляд багатьох інших явищ, таких, наприклад, як політична культура, духовно-релігійні традиції, економічні реалії, громадянська свобода. Але особливу увагу слід звернути на духовно-емоційну сторону, оскільки саме вона сьогодні перебуває в забутті, хоча й відіграє провідну роль у розвитку людини та суспільства.

Людина живе у суспільстві і лише у зв'язку з іншими людьми відчуває себе справжньою особистістю. Поза суспільством людини немає, тобто вона якийсь час може існувати, але тільки як фізична, а не соціальна особа.

Однак, як би люди не намагались розумно організувати спільне життя, створюючи різноманітні суспільні та державні інститути, які можуть тільки формально представляти інтереси людей, все одно між конкретною людиною та абстрактним соціумом лежить ціла прірва. Можливо, саме від того, що у світі та в самій людині надто багато егоїзму та зла?

Однак як би там не було, людина, поки вона жива, перебуває одночасно і у злі, і в добрі; і в любові, і в ненависті; і в мирі, і у війні із самою собою та іншими людьми. Якщо з цих екзистенціальних позицій поглянути на життя українців, то сучасний етап народної долі є досить неоднозначним, оскільки було багато доброго та багато поганого одночасно. Таке поєднання протилежних начал є досить природним та існувало завжди. Однак, у сучасній Україні все настільки загострилося, що навіть сильні натури втрачають віру в себе та власні сили, підкорюються долі та опускають руки. Отже, завдання кожного – здобути у боротьбі зі стихією життя нові сили, зміцнити свій дух. Тільки так індивід виростає в особистість, стає, як-то кажуть, людиною з великої літери.

Зазвичай слова “людина”, “індивід”, “особа”, “особистість”, “персона” використовуються як синоніми. І в цьому є немалий сенс, оскільки всі вони означають якогось конкретного представника роду *Homo sapiens*. Слово “людина” нерідко розуміється і в загальному значенні. Інші терміни стосуються тільки якоїсь окремої особистості. Однак “індивід” та “особистість” – не синоніми, а якісно різні виміри людини. Перший термін відображає, перш за все, фізичну особу (осіб), тоді як інший – найвищу духовно-емоційну сутність цієї особи.

Природна істота та особистість – це різні рівні виміру. Перша є матеріальною та видимою, друга – не матеріальна, її неможливо побачити, але й та, й інша реальні. У людини по-різному поєднуються тілесна досконалість та духовна гармонія. Дотримуючись логіки І. Канта, можна сказати, що органіка показує, “що робить з людини природа”, а розум, совість, соціальна активність свідчать про те, “що вона (людина), як істота, яка вільно діє, робить або може і має зробити із себе самої” [4]. У цьому формулюванні центральне значення має ідея про “істоту, яка вільно діє”, – цілісну та сильну особистість. Одним із прийомів розкриття цієї сутності може слугувати порівняння особистості із душею, якщо визнати, що душа – це не щось міфічне, а реальна внутрішня якість людини. Душа, за визначенням К. Юнга, є сутністю тільки “внутрішньої” особистості, але не зовнішнього її вигляду, який називається “персоною” [7]. Індивідуальність вміщує у собі зміст – особистість. Між душею та особистістю багато спільного, оскільки не дарма богослов'я використовує обидва терміни, які є досить близькими. Філософія віддає перевагу оперуванню поняттями “особистість”, “характер”, “індивід”, “психіка”.

Мудрий християнський теолог та філософ Тертуліан (II–III ст. н. е.) писав: “Можна подумати, що ми існуємо окремо від душі, тоді як усе, що ми є, і є душею. Одним словом, без душі ми – ніщо, навіть не люди за назвою, а просто трупи”.

Провідний іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет (1883–1955) захищав ідею про складну внутрішню топографію людини як розумної та одухотвореної істоти: “Помилково та неприйнятно намагатися розділити цілісну людину на душу та тіло, але не тому, що вони різні, а тому, що не можна визначити, де закінчується наше тіло і де починається наша душа”. Особистість і є такою цілісністю душі та тіла. Сучасні філософи висловлюють думку, що жива та розумна душа людини включає у себе багато її внутрішніх енергійних поривів, афектів. Головними та домінуючими є такі сутності: розум (у тому числі пам’ять, інтуїція, фантазія), воля (здатність до усвідомленої дії), чуттєвість (самопочуття власного буття та рефлексія на дію зовнішнього середовища), сумління (здатність моральної самооцінки), талант (творча активність), стать (вітальна енергія) та характер (сукупність особистісних духовно-емоційних якостей та способів їх реалізації) [1]. Ці ж якості в принципі притаманні особистості. У цьому сенсі “душа” і “особистість” можуть розглядатися як тотожні категорії, які відображають внутрішню сутність індивіда.

Слід підкреслити, що проблема особистості як самостійна тема була висунута на перший план у ході дискусій, що охопили демократичні кола Росії в останній третині XIX ст. Тоді було модно вести розмови про “героїв” та “натовп”, про два типи людей – “орлів” та “щиглів”. Провідні ідеологи народництва сперечалися про “особистості, котрі здатні критично мислити”, та “героїв”. Г.В. Плеханов різко виступав проти поглядів тих, хто проповідував ідею, що “історія є справою більш чи менш видатних та більш чи менш благородних та освічених особистостей, які з власного свавілля вселяли в неосвічену, але покірну масу ті чи інші почуття та поняття”. Але з іншого боку, він при цьому мимохіть применшував роль людини, вважаючи, що “увесь характер особистості є “фактором” суспільного розвитку лише там, лише тоді і лише остільки, де, коли і оскільки їй дають можливість ці суспільні відносини” [6]. Насправді, якщо б людина чекала, поки “суспільні відносини” дадуть їй змогу зробити якусь самостійну творчу дію, то ці відносини, застигли б у своїй скам’янілості. Саме особистостям, у тому числі й скромним представникам “неосвіченої маси”, під силу самим ставати “фактором” історичного розвитку.

На відміну від російських народників, їх сучасник, талановитий німецький учений-енциклопедист Е. Дьюрінг (1833–1921), стверджував, що найбільша заслуга особистості саме й полягає в тому, що вона намагається спробувати всі шанси для вдосконалення. Ф. Енгельс у своїй праці “Анти-Дьюрінг” всіляко висміював свого співвітчизника, захищаючи закон категоричної детермінованості соціальних процесів та залежності людини від об’єктивних умов. Е. Дьюрінг вважав, що будь-яка особистість завжди перебуває у складному та суперечливому зв’язку із суспільством. Вона і залежить від нього, і вільна у своєму прагненні до вдосконалення, причому останнє є досяжним без революцій і насильства на шляху соціального партнерства та реформ. Саме така миролюбна установка, яка несподівано здобула визнання зі сторони багатьох європейських соціал-демократів, і викликала сильне роздратування зі сторони К. Маркса, Ф. Енгельса та їх прибічників.

Е. Дьюрінг не цікавився теорією та практикою класової боротьби. Він був ідеалістом та романтиком. Філософ, який був незрячим, чітко “бачив” у людині, перш за все, особистість, а не соціальну функцію. Такий підхід правомірно можна назвати гуманістичним та екзистенціальним.

К. Маркс та Ф. Енгельс ввели в науку ідею про абсолютну та неминучу залежність індивіда від соціуму – домінуючого способу виробництва, рівня розвитку виробничих сил, державного устрою. К. Маркс писав: “Суспільство не складається із особистостей, а висловлює суму тих зв’язків та відношень, у яких ці індивіди перебувають один відносно одного” [5]. На жаль, російські марксистки й поставили за мету створення суспільства без особистостей. Ось чому у радянські часи із самого дитинства людині прищеплювали “абстракт” такого вигаданого суспільства, яке нові “не-особистості” мали бути побудувати. Головна особливість соціалізації радянського зразка розкривається в основних критеріях радянського способу життя 50–70-х рр. ХХ ст.:

- загальні пріоритети і цінності – відданість справі соціалізму, марксистсько-ленінський світогляд, активна участь у будівництві комуністичного суспільства, радянський патріотизм, інтернаціоналізм, віра у перемогу світового комунізму, критика та самокритика, боротьба з релігією та церквою;

- “вимоги до людини” – праця для суспільного блага, соціальна активність, колективізм та дисциплінованість, непримиренність до ворогів соціалізму, готовність до самопожертвування, чесність перед партією та товаришами, скромність, підвищення освіти; членство у комсомолі, профспілках, а найкращих – у партії; атеїзм, виконання військового обов’язку, класова мораль;

- “ставлення до світу” – заперечення капіталізму, світова революція, пролетарський інтернаціоналізм, допомога народам у боротьбі за незалежність, підтримка міжнародного робочого та комуністичного руху, боротьба за мир.

Усі особисті точки зору, почуття, дії, такі як: милосердя, прощення, любов – не мали права на свободу, оскільки вони були наявні в релігійному погляді та протистояли “класовій ідеології”.

Якщо звернутися до сучасності, то знайдеться принципова відмінність нових ціннісних орієнтацій порівняно із “соціалістичним способом життя”. У радянський час цей “спосіб” формувалася штучно та повністю підкорявся офіційній ідеології. У пострадянський час формування особистості проходить майже стихійно та в обстановці протистояння різних ідейно-політичних спрямувань та принципів життя.

При цьому старі установки та звички зберігаються, але до нових орієнтацій можна впевнено включити такі:

- тяга до прагматизму як головного принципу досягнення особистісного і спільного блага;

- прагнення до влади і багатства;
- корпоративна солідарність;
- терпимість до корупції;
- пристосування і споживаче ставлення до політики;
- захоплення релігійним сектанством та окультизмом;
- зубожіння духовно-моральних спрямувань;

Ці орієнтації належать до негативних аспектів сучасної соціалізації. Але й існують прямо протилежні позитивні тенденції:

- трудова мобільність і активність;
- громадянська активність і відповідальність;
- духовно-етичне й естетичне вдосконалення особистості;
- непримиренність до криміналу, корупції, наркоманії та інших негативних явищ;
- зростання вимогливості до влади;
- опора на власні фізичні та духовно-моральні сили.

Обидва напрями в процесі соціалізації молодого покоління відбуваються одночасно і прямо впливають на самовизначення особистості. Усі перелічені характеристики “нової” людини незалежної України мають характер відносних та умовних категорій. Вони можуть химерним чином поєднуватися як між собою, так і у зв’язку зі старими критеріями. У результаті з’являється дуже заплутана суперечлива картина соціалізації. Зріле покоління в основному уже зробило свій вибір: одні залишилися на попередніх позиціях, інші перейшли в лоно новомодного прагматизму. Складнішою є справа з молоддю, яка не має достатнього досвіду і не одержує від суспільства чіткої орієнтації. У результаті весь процес її соціалізації відбувається стихійно, а весь спектр переваги інтересів і поведінки набуває різноманітного характеру – від найпозитивніших до негативних.

Умовно до позитивних форм соціальної активності можна зарахувати суспільно корисну працю, творчість у всіх її формах, науку, мистецтво, спорт, вищу освіту.

Протестні форми соціальної поведінки виражаються в активних виступах на захист власних інтересів, наприклад, демонстрації, або набувають “пасивного” характеру – відмова від участі у голосуванні, еміграція.

Деструктивні форми розкладають особистість та завдають шкоди суспільству, такі як, наприклад, наркоманія, алкоголізм, злочинність, тероризм, екстремістська діяльність.

Динаміка тих чи інших форм соціалізації і десоціалізації залежить від багатьох фактів, у тому числі від спільного духовного та психологічного клімату у суспільстві, матеріального становища молоді, ступеня їх задоволення якістю життя.

Коли ми говоримо про особистість людини, нас не цікавить її фізичний вигляд, вік, походження, національність, професія, соціальний статус та інші формальні показники. Це критерії, які характеризують індивідуум. Для оцінювання особистості необхідно виявити найтонші та найвищі характеристики. Зрозуміти та висвітлити нематеріальну енергію живого розумного організму особливо важко. Це особлива іпостась людини, яку можна назвати самосвідомістю, духовністю людини.

Особистість кожним своїм кроком намагається самоствердитись, збагатити природну еволюцію творчим процесом саморозвитку. Для цього людина усіляко розширює свої соціальні зв’язки та співробітництво. Вона активно втручається у природу, намагаючись підлаштувати її до власних потреб та інтересів. При цьому людина напівстихійно та напівсвідомо змінює себе, свої звички, інтелект та характер. Тільки таку творчу самозміну можна назвати соціалізацією людини, на відміну від пасивного пристосування до зовнішнього середовища. Іншими словами, індивід і перетворюється на особистість, до того ж активну, відповідальну та діяльну. Соціалізація починається з першого моменту появи немовляти на світ. Це нескінчений та безупинний процес. Проте можуть бути моменти і навіть періоди десоціалізації, так би мовити опускання “на дно”, “втрата самого себе” та навіть передчасна смерть. Але зараз йдеться не про розпад особистості, а про нормальний процес соціалізації нормальної людини – фізично здорової, розумово неослабленої, емоційно та психічно врівноваженої.

Прийнято чомусь обмежувати час соціалізації окремого індивіда тільки рамками його дитинства, юності та молодості, коли формується характер особистості. Усі її наступні трансформації, іноді найглибші, такі, як: вибір професії, місця життя, зміна сім’ї, мови, релігійних поглядів, ніби не включені до процесу соціалізації, а відбуваються вже після нього. Такий погляд уявляється завуженим, бо позбавляє

особистість будь-якої можливості до самовдосконалення. Звичайно, не можна не бачити різниці між первинною соціалізацією та її вищими формами, але все це лише різні рівні та сходинки єдиного життєвого процесу.

Соціалізація особистості – це процес, який триває впродовж усього життя людини. Дійсно, піднімаючись зі сходинки на сходинку, відбувається поступове самовизначення особистості. При цьому достатньо виділити чотири стадії соціалізації:

1. Первинне формування юної особистості.
2. Зміцнення розуму, волі, характеру молодого людини.
3. Зріле та діяльнісне існування вільної та творчої особистості.
4. Відсторонена участь та поступове зниження вітальної енергії людини похилого віку (*vitalis* – життєвий).

У кожного індивіда є власний ритм та тривалість того чи іншого етапу. При цьому треба звертати увагу на проблему вторинної соціалізації. Усі особистості, що сформувалися у радянський час, зараз переживають стадію пересоціалізації, вторинного пристосування до нової ситуації, трансформування менталітету, характеру, професії, всього ставлення до життя. Молодому поколінню у цьому плані трохи легше, оскільки воно одразу ж вступає у нову дійсність і починає свою соціалізацію, а не перетворює її, як це змушене робити старше покоління.

Соціалізація розвивається під впливом як зовнішніх соціально контрольованих або стихійних процесів суспільного життя, так і внаслідок внутрішніх енергійних сил самого індивіда. Другий фактор не повністю залежить від першого і зберігає певну природну унікальність. Якщо звернутися до історії України ХХ ст., то легко виявляється асиметрія в дії обох факторів. Перший – абсолютно домінував у роки Радянської влади і підпорядкував людину офіційній ідеології. Другий – переважає в сучасному суспільстві, хоча поступово держава підсилює цілеспрямований вплив на свідомість, ціннісні орієнтації і поведінку громадян. Процес соціалізації має у зв'язку з цим неупорядкований характер. У реальній ситуації він може мати як позитивний, так і негативний сенс, тобто піднесення особистості, її вдосконалення або відмова від моральних цінностей, опускання “на дно” кримінальне й асоціальне існування. Іноді обидва процеси можуть змінювати один одного протягом життя індивіда. Однак навіть при подібних вихідних умовах одна особистість здатна розвиватися, а ніша віддає перевагу тому, щоб задовольнятися досягненням. В обох випадках людина повинна мати будь-яку мету, і тільки особистість здатна приймати рішення на основі вибору. Бажання та воля особистості дають можливість сублимувати свою енергію, при цьому вона іноді жертвує своїм благополуччям. Прикладом тому є багато художників, поетів, філософів, педагогів.

Як бачимо, соціалізація особистості становить досить важливу проблему, яка вимагає цілісного широкого аналізу й обґрунтування. Особистість – це не будь-який індивід, а тільки та людина, у якій присутні високодуховні інтереси, основи істинної моралі, добра воля та відповідальна свідомість і поведінка.

Мова йде не про матеріальну енергію людини, а про енергію духовну чи душевну. Вона притаманна лише людині, причому в повному обсязі лише тоді, коли вона стає вільною, розумною та творчою особистістю, творцем життя, а не її споживачем. У передмові до відомої збірки статей “Вехи” М.О. Гершензон сформулював таку філософську думку: “Внутрішнє життя особистості є єдиною творчою силою людського буття, і вона, а не начала політичного порядку, є єдиною міцною базою для всілякого суспільного будівництва” [3].

Висновки. Отже, проблема особистості набуває сьогодні найважливішого значення для українського суспільства. Особливо це стосується особистості майбутнього вчителя, яка визначає стан освіти. Саме від професійно-педагогічної спрямованості особистості та її професійної підготовки, широти інтересів і громадянської позиції певним чином залежать результати соціально-економічного та духовного розвитку суспільства, вигляд поколінь молоді, що вступають у самостійне життя.

Література

1. Аринин А.Н. Личность и общество: духовно-нравственный потенциал / А.Н. Аринин, Б.И. Коваль, Т.Б. Коваль. – М. : Соверо-Принт, 2003. – 368 с.
2. Бердяев Н.А. Философия свободного духа / Н.А. Бердяев. – М., 1994. – С. 306.
3. Вехи. Из глубины : приложение к журналу “Вопросы философии”. – М., 1991. – С. 10.
4. Кант И. Сочинения / И. Кант. – М., 1996. – Т. 6. – С. 351.
5. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – изд. 2-е. – М. : Политиздат, 1968. – Т. 46. – Ч. 1. – С. 214.
6. Плеханов Г.В. Избранные философские произведения / Г.В. Плеханов. – М. : Госполитиздат, 1956. – Т. 2. – С. 308.
7. Юнг К.Г. О психологии восточных религий и философии / К.Г. Юнг. – М., 1994. – С. 45.

ЛЕОНЕНКО Н.А.

ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ ВИМОГ ТА ЇХ ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Зміст і методика вимогливості – важлива проблема практики виховання. Хто є носієм вимог і в якій формі вони виражаються – ці питання постійно ставлять собі педагоги, які розпочинають свою педагогічну діяльність з її різнобічністю та неповторністю. Висока вимогливість потрібна не лише дітям, вона потрібна й самому вчителю. Справжній педагог має бути беззаперечно вимогливим, перш за все, до самого себе. У зв'язку з політичною кризою в нашій країні сьогодні гостро відчувається занепад моралі, розгубленість, недовіра і невіра в майбутнє не лише серед старшого покоління, а й серед молоді. Тому для того, щоб підвищити і закріпити свідому дисципліну і порядок, покращити підготовку молодого покоління до життя, необхідно підвищити культуру педагогічної вимогливості, привести її у відповідність із завданнями виховання дітей, з вимогами самого життя. З цією метою вчителю потрібно глибоко усвідомити значення і роль вимогливості в загальній системі засобів виховання, добре знати, що і як вимагати, досконало володіти методикою вимог. Отже, вищесказане і пояснює актуальність цієї проблеми.

Мета статті – розглянути і проаналізувати форми вираження вимог і їх вплив на виховання та розвиток дітей.

Свого часу А.С. Макаренко говорив, що ми не вміємо висувати вимоги до учнів. Справедливість цього зауваження беззаперечна і сьогодні. Як показує практика, багато вчителів, особливо початківців, мають не зовсім чітке уявлення про те, як правильно висловити наказ, зробити зауваження, розпорядитися, щоб учень підкорився вимогам.

А.С. Макаренко був першим, хто в педагогічній теорії і на практиці по праву оцінив роль вимогливості у вихованні дітей. Саме ним викладені основи цього розділу педагогічної науки. У своїх художніх педагогічних творах і, в першу чергу, в “Педагогічній поемі”, А.С. Макаренко описав основні форми методу вимог. Ідеї макаренської методики були розвинуті першим дослідником його досвіду І.Ф. Козловим. Цій проблемі були також присвячені книги Т.Є. Коннікової “Організація колективу у школі” (1957), Т.Д. Лейченкова “Дисципліна в школі і вимог-